

BEATA LOSMAN

Heliga Birgitta – kvinna och predikant

*Heliga Birgitta är kanske den
mest uppmärksammade kvinnan i nordisk medeltid.
Beata Losman diskuterar här världsbilden
och kvinnoperspektivet i Birgittas uppenbarelser. Hon
visar att Birgitta var kyrkans lydiga dotter, men understryker också
hennes tilltro till kvinnokönet, hennes
intellektuella hållning och hennes ur kristen synvinkel
höga värdering av äktenskapet.*

Under nordisk medeltid har det funnits många lokala helgon, både kvinnor och män, som på sina kultplatser utövat inflytande över hjälpsökande. De har vördats i sitt land eller sin landsända utan att ha uppnått officiellt erkännande av kyrkans överhuvud, påven. I några fall har helgonprocesser påbörjats och vittnesmål om kandidaternas liv och underverk insamlats. Men den enda människa från Norden som blivit inskriven i helgonens bok i Rom är Birgitta Birgersdotter, lagmansänkan som instiftade en ny klosterorden. Hon är också en av de få gestalterna från svensk medeltid som fortfarande är känd. Det finns ett rikt material om henne, både hennes uppenbarelser och de biografiska upplysningar som samlades inför kanonisationsprocessen, som började kort efter hennes död 1373 och avslutades 1391.

Under lutherdomens kamptid och ortodoxins århundraden tog man avstånd från den typ av mellanled mellan människor och det gudomliga som Birgitta representerade. Liksom många andra medeltida kvinnor i Europa ansåg hon sig ha direkt kontakt med Gud och förmedlade hans budskap till andra. Efter reformationen uppfattades hon som en överdrivet asketisk kvinna, som inspirerad av sina tankar omkring Kristus och jungfru Maria omformade sina egna härsklystna tendenser till straffpredik-

ningar mot kungar, biskopar och andra innehavare av världslig och andlig makt, som vanligt olärt folk borde böja sig för. Men det finns också en positiv tradition om den moderliga Birgitta, som fött åtta barn, sett några av dem dö späda, men följt de överlevande sex med den största omsorg långt upp i deras vuxna liv. Sedan Birgitta för knappt hundra år sedan började uppvärderas som författare, har hon också uppskattats mer som människa.

Birgitta har lockat till ett mer personligt ställningstagande inför sin gestalt och verksamhet än många andra historiska personer. Hon var en galjonsfigur för kvinnorörelsen i början av detta sekel och har även intresserat kvinnliga forskare, som trängt djupt in i hennes texter och visat förmåga att uppfatta hennes tankar på hennes egna och hennes samtids villkor. Emilia Fogelklous *Birgitta* från 1919 är fortfarande läsvärd både som levnadsteckning och självporträtt, Toni Schmidts mer tematiskt upplagda *Birgitta och hennes uppenbarelser* från 1940 likaså. Sven Stolpes stora biografi från 1973 och omtryckt senare, visar hur attraktiv Birgitta är, även om den inte ger nya dimensioner åt föremålet för dem som läst hans föregångerskor.

Eftersom Birgitta tillhör en levande kulturtradition, kan det var angeläget att se på hennes person och verk utifrån kvinnosyn-

punkt. Vilken föreställning om världen och människorna hade hon? Var hon medveten om att tillhöra ett underordnat kön? Hur såg hennes kvinnobild ut, vilka människor ville hon påverka och vad var hennes avsikt med Vadstenaklostret?

Källmaterialet

Forskare kommer till Birgittagestalten med sin ämnesspecifika vetenskapliga apparat och tillämpar den på en komplicerad människa, som är svår att fånga inom traditionella ämnesgränser. Historiker var tidigare mest intresserade av att via Birgittas texter utläsa nyanser i det politiska spelet i Sverige från 1340- till 1360-talet. Då betraktades Birgitta som en aktiv politiker i stormannaoppositionen mot kung Magnus Eriksson. De ca 700 uppenbarelserna har också erbjudit ett rikt material för religionspsykologin, men ett farligt sådant, eftersom i regel fasta dateringar saknas. Det kan tom vara svårt att se om en uppenbarelse tillhör hennes svenska period, dvs 1340-talet, eller om den tillkommit under hennes vistelse i Italien 1350–1373.

I samband med kanonisationsprocessen berättade biktfaderna hur uppenbarelsernas text tillkom. Birgitta skrev texten på svenska – det finns på Kungliga Biblioteket i Stockholm en handskrift som kan vara hennes egenhändiga – och sedan översatte biktfadern till latin. Birgitta granskade översättningen. Hon hade lärt sig latin på äldre dar men helt perfekt i språket blev hon aldrig. Latinet var nödvändigt för att kunna kommunicera internationellt. När Birgitta inte orkade skriva, dikterade hon och biktfadern översatte. När någon frågat Birgitta om råd eller hon fått himmelsk befallning att lämna ett budskap till någon person, fick vederbörande det skriftligt, men biktfadern tycks också ha behållit anteckningar.

Efter Birgittas död i Rom redigerades uppenbarelserna av hennes spanske biktfa-der biskop Alfons av Jaen. Han hade fått hennes/Kristus' fullmakt att ställa samman, dra ihop och göra slutsatser av materialet. Han hade alltså mycket fria händer,

och när han sammanställde Birgittas himmelska uppenbarelser i åtta böcker, gjorde han det varken för att belysa Birgittas personliga utveckling eller tankar, än mindre för att belysa politiska förvecklingar i hennes hemland. Det gällde att åstadkomma en skrift, som skulle läsas eller rådfrågas av människor, som behövde vägledning i rätta sättet att nå frälsning. Innehållet skulle vara uppbyggande, sedelärande eller avskräckande.

Förutom Birgitta själv och hennes närmaste figurerar många andra människor i uppenbarelserna. För en internationell publik var det dock onödigt att veta vilka personer som åsyftades i berättelserna, och därför är de flesta namnen borta. Det viktiga var ju hur en furste/furstinna skulle leva eller en biskop, riddare osv. Det är ofta rena rebustydningen att knyta Birgittas text till historiska personer, även om en av de svenska biktfaderna har tillfogat vissa ledtrådar.

Enligt sin egen och omgivningens uppfattning varken skrev eller dikterade Birgitta "litteratur" – utom vissa liturgiska texter för Vadstenaklostret – utan hon predikade och gav råd om ett rätt liv, även om det inte skedde från predikstol eller på torgen. Hon ville inte åstadkomma en njutbar text utan omvända folk. Mot slutet av sitt liv var hon en religiös auktoritet, och senare hänvisade man till Birgittas utsagor ungefär som till bibeln.

Uppenbarelserna har ett rikt bildspråk, och delvis är det hämtat från bibeln, där evangeliernas liknelser ibland är lika vardagsnära som Birgittas. Hon kan också ha påverkats av den franciskanska predikokosten. Stundom använder Birgitta kvinnans barnafödande som en bild, men det är inte självklart att detta skä uppfattas som typiskt kvinnligt, eftersom både födande och ammande användes i den cistercienska manliga traditionens bildspråk. Birgitta har själv beskrivit sina svårigheter att i mänskligt tal omformulera sina andliga erfarenheter, så visst arbetade hon med språket, men hon skulle ha tagit avstånd från läsare, som avnjöt hennes ord estetiskt utan att ta dem till sitt hjärta och bättra sig.

*Birgitta. Träskulptur i Borgs kyrka. Östergötland.
Slutet av 1400-talet.*

Personen

Bilden av Birgitta som en härsklysten och delvis hysterisk änka är inte längre gångbar i vetenskapliga sammanhang, men den är inte helt försvunnen, bla beroende på att hon överskred gränserna för vad som ansågs vara ett passande uppförande för en kvinna långt in på 1900-talet. Även några av hennes samtida tyckte att hon hellre borde sitta och spinna som andra kvinnor och sköta sitt hushåll i stället för att disputeras om skrifterna. Sådana kritiker var i

regel män, som drabbats av hennes uttalanden. Hennes ord om vissa medmänniskor var verkligen lika skoningslösa som de helvetesstraff hon hotade med. Men tiden var rå. Riddarromantikens skimmer döljer ofta att de flestas liv var fruktansvärt hårt. Plågor och död var alldagliga företeelser, och ingen tog vid sig av drastiska uttryck. Birgitta målar i lika starka färger som de samtida miniatyrmålarna i sina handskrifter. Det himmelska är strålande och det djävulska är kolsvart, ingenting är grått eller i blekt perspektiv.

Birgitta tillhörde sitt samhälles toppskikt, och där var det inte ovanligt att kvinnor lade sig i politiken. Bördan vägde tyngre än könet, när kvinnor i kraft av rikedom och innehav av fasta slott kunde både delta i och påverka styrelsen. Birgitta glömde aldrig sin börd och hon riktade sig oftast till människor i sin egen krets. Det är inte fattigfolks synder hon gisslar, knappast heller välmående bönders utan det är förnämna män och kvinnor, som blir föremål för hennes kritik:

Guds moder frågar: "Vad säga de stolta kvinnorna i ditt rike? Jag svarade henne: Jag är en av dem, och därför blygs jag att tala i din närvaro. Modern sade: Ehuru jag vet detta bättre än du, vill jag dock höra det av dig. Jag svarade: När sann ödmjukhet predikades för oss, då sade vi, att våra förfäder givit oss vidsträckta egendomar och fagra sedvänjor i arv. Varför skulle vi då ej efterlikna dem? Vår moder satt bland de främsta, förnämt klädd; hon hade många tjänare och gav oss en ståndsenlig uppfostran. Varför skulle jag ej giva min dotter i arv detsamma som jag fick lära, nämligen att uppträda förnämt, leva med kroppslig glädje och dö med stor världslig heder?" (6:52)

Lagmanshustrun på Ulvåsa i Östergötland var förmodligen en duglig slottsfru, en sådan som varje storman förväntade sig att hans hustru skulle vara. Hon följde kyrkans bud, men var också en elegant klädd kvinna, som gärna uppträdde ståndsenligt. Liksom alla gifta kvinnor långt fram i historien var den gifta Birgitta ganska osynlig. Det var mannen som förestod hushållet och hade sista ordet i familjeangelägenheter, även om hustrun skulle vara hans kompetenta vikarie.

Den långa vallfärden till Spanien, som hon och maken Ulf Gudmarsson företog i början av 1340-talet, var visserligen ett fromt företag, men vallfärder var också ett legitimt sätt att nöjesresa, tex för ett gift par eller för ensamma kvinnor. Annars var det mest män som reste långväga. Kanske var det upplevelser under resan, både av positiv och negativ art, som bestämde mycket av Birgittas senare utveckling. Ulf blev svårt sjuk under hemresan. Han tillfrisknade men dog kort efter hemkomsten 1344. När Birgitta beskriver sin saknad, bör man ta henne på orden. Hon hade levt i ett lyckligt äktenskap – även om meningsskiljaktigheter förekom – och hon hade älskat sin make. När Kristus frågar henne senare hur den andliga lust, som hon upplever genom kontakten med det gudomliga, ställer sig i jämförelse med den forna kroppsliga lusten, blygs hon att tänka på det förflutna, eftersom den andliga lusten är så överlägsen (1:32). Men så länge äktenskapet varade, var hon förmodligen nöjd med att vara gift. Och ända in i ålderdomen plågades hon av köttets frestelser på ett sätt som förvånade henne. (6:94).

Strax efter sin död blev Birgitta föremål för helgonkult. Det biografiska material som samlades in för att bevisa hennes helighet hade ett speciellt syfte. Många efterlevande kunde ju kontrollera en del grundläggande fakta, men ingen kunde veta något om det som hänt i hennes barndom, tex hur den Birgitta var som vid 13 års ålder giftes bort med den unge Ulf Gudmarsson. Det Birgittamaterial, som producerats efter hennes död, måste användas ännu försiktigare än uppenbarelsetexterna.

Det är svårt att veta hur Birgitta innerst var och hur hon utvecklades under sitt långa liv – hon blev över 70 år. Hennes personliga drag är ingen huvudsak i uppenbarelserna, även om de återspeglar konkreta situationer tex då jungfru Maria säger, att Birgitta under dagen suttit och böjt latinska ord. Birgitta klandrade ofta sig själv för småsaker, vilket kan tydas som en benägenhet att förstora egna brister. Men hon ansåg sig tillhöra de privilegierades skara, och sådana människor skulle svara

för mer på domens dag än de som inte haft det så väl förspänt i livet. Den rike och mäktige bedömdes hårdare än den fattige, som inte haft så mycket att välja på. Därför var det viktigt för Birgitta att handla rätt även i små ting.

Tankelinjer

Man kan sammanställa uttalanden i uppenbarelserna till vissa tankelinjer, men hennes texter har inte det inre sammanhang som finns i medvetet sammanskrivna verk med inledning, berättelse och avslutning. Inte heller de enskilda uppenbarelserna hänger alltid ihop. Om detta beror på biskop Alfons redigering eller på Birgittas sätt att uttrycka sig är svårt att säga.

Det fanns för Birgitta bara en kyrka och ett sätt att leva riktigt, nämligen att följa Guds vägar såsom de uppenbarats av dem som bäst kände till dem: Kristus, hans moder Maria, helgonen och kyrkolärarna. Alla människor skulle inte leva på samma sätt – det var en ojämlik värld – men målet var detsamma: ett fromt liv som belönades med evighetens glädje. Alla hade ett personligt ansvar för sitt liv och chansen att bättra sig, även om ingen var eller blev fullkomlig. Man kunde göra bot för sina synder och även för andras. En mors tårar kunde göra en syndig son tillräckligt ren för att slippa helvetets eviga plågor. Bot måste göras under uppriktig ånger, men den som ångrade sig, borde också visa detta och gottgöra något av vad han/hon brutit mot Gud och människor.

Det centrala budet enligt Birgitta är: Älska Gud över allt annat. Människan har fått en fri vilja, men enda möjligheten att nå himlen är att använda denna vilja till att frivilligt följa Guds bud, inte av skräck för de eviga straffen utan av kärlek.

Den människa som älskar Gud avstår från materiellt överflöd. Däremot får hon inte avstå från nyttigt arbete. Överflödet är olika beroende på stånd och sociala villkor. Det krävs inte att fursten/furstinnan ska lägga ned sin makt och avstå från inflytande och alla ägodelar. Deras uppgift är att regera och det ska de fortsätta med i

omtanke om sina undersåtar. Om fursten griper till tiggarsstaven, kan han inte värna om rättvisan och freden. Birgitta tröttnade aldrig på att förmana manliga och kvinnliga regenter att inte lägga tunga skatter på folket, att hålla efter sina fogdar och domare och inte inlåta sig på anfallskrig, samtidigt som regenten måste vinnlägga sig om att bättra sin själ. Hon kunde inte tänka sig en regent, som var bra i politiskt avseende, men brast i andligt.

Kärleken till Gud visar sig främst i lydnaden. Människan, som föll genom olydnad, ska älska Gud så att hennes egen vilja blir identisk med Guds. Olydnaden berodde på högmot – Adam och Eva trodde sig kunna urskilja lika bra som Gud vad som var rätt och orätt. Högmodet är ursynen. Sexualiteten i form av lusta är ett resultat av syndafallet och måste bringas under kontroll, bli ordnad genom kyrkans påbud. Oordning är ett mycket negativt begrepp för Birgitta.

Det blir alltså de tre klosterdygderna lydnad, fattigdom (=avstående från materiellt överflöd) och kyskhed (=frihet från sexuella begär) som människor ska bemöda sig om framför allt. Klosterlivet var därför en självklar väg för den som trodde, att de instängda fromma genom sitt leverne skulle lyfta världen utanför närmare gud. Ingen lever syndfri, även om arvsynen tvättats bort i dopet. Nunnorna i Vadstena ansågs dock genom sitt liv i kärleksfull lydnad kunna förbättra världen. Birgittas klosterideal var högt. Hon försökte själv tillsammans med sitt lilla hushåll i Rom leva i "eget kloster", dvs enligt de regler hon föreskrev för Vadstenanunnorna. Men det fanns en stor skillnad mellan henne och nunnorna. Birgitta stängde sig inte inne utan hade ständig och livlig kontakt med den yttre världen, reste på längre och kortare vallfärder, träffade nya människor. Klausuren, dvs avskärmandet från världen utanför klostermuren, innebar att nunnorna inte fick den direkta kontakt med och kunskap om levande människors problem som Birgitta hade. Hon hade betydligt större möjlighet än de instängda nunnorna att psykologiskt påverka världsmänni-

skorna, även om den regelbundna dagsrytmen, där tiden delades mellan handens eller intellektets arbete och bön/gudstjänst, var densamma.

Birgitta hade därför många tillfällen att uppfylla sitt andra bud, nämligen att kärleken till Gud skulle yttra sig i gärning mot nästan. Goda gärningar kan visserligen inte hjälpa någon till himlen – det är kärleken och därmed också tron som är avgörande – men kärleken ska inte bara vara en osynlig sak mellan själen och Gud, den ska bli synlig på något sätt. Genom gärningsbudet fick medeltidskyrkan en utåtriktad och medmänsklig framtoning, som var socialt inriktad, även om den var föga demokratisk. Birgittas föreskrifter för en rätt livsföring är avpassade för att hjälpa hennes ståndsgelika av båda könen till himlen, inte fattigt folk. Hon vände sig till folk, vars problem hon var välbekant med, eftersom de liknade hennes egna. Vadstenanunnorna skulle aldrig få sådana möjligheter. Klosterlivets innehåll var mer begränsat för kvinnor än för män.

Den intellektuella

Birgitta var ingen egentlig mystiker. Det viktiga var inte hennes egen upplevelse av det gudomliga utan handling, antingen det gäller hur hon själv ska göra eller hur andra ska göra. Visserligen omtalar hon sig som Kristi brud – jungfru Maria var hennes svärmor! – men det är ett ganska nyktert gudsförhållande, åtminstone i ord uttryckt. Det finns uttryck för svärmisk hängivenhet men de är förhållandevis få. Att döma av de bevarade uppenbarelserna var Birgitta en intellektuell person, som gärna ville gå till grunden med problemen och inte gärna nöjde sig med besked, som inte tillfredsställde hennes vetgirighet.

Bland de åtta uppenbarelseböckerna finns det en som kallas Frågornas bok. Den torde ha sammanställts redan i Sverige. Visionen är att Birgitta ser en frågvis munk av diskutabel karaktär stå på en stege lutad mot himlen och ställa knepiga frågor till Kristus/Gud. Munken försöker göra Gud svarslös men lyckas aldrig, fast en sentida

läsare kanske tycker att Gud undviker frågornas kärna ibland. Ingen kan säga om Birgitta innerst inne var nöjd med svaren. Man bör knappast identifiera henne med munken, men en del frågor är sådant som sysselsatt hennes tankar även i andra uppenbarelser, så man kan inte fransäga henne del i nyfikenheten.

Munken frågar tex: Varför har jag av dig fått mun, ögon, öron, händer och fötter, om jag inte får använda dessa sinnen som jag vill? Varför får jag inte söka mitt eget beröm, när jag är god, och varför får jag inte kräva belöning, när jag gör tjänster åt andra? Varför tillåter du onda domare, krig, pest och hungersnöd? Varför flydde du till Egypten undan Herodes och lät de menlösa barnen dräpas? Varför ställs i evangeliet getterna på din vänstra och fåren på din högra sida? Måne du finna nöje i sådant?

Svaret på den sista frågan, som är direkt oförskämt formulerad, innehåller bla att för Gud finns inte höger och vänster, det är

bara en bild, liksom att fåret betecknar oskulden och geten vällusten.

En fråga som säkert intresserat modern Birgitta är: Varför framgår det ena barnet levande ur moderlivet och får dopet, medan det andra, som fått liv i moderns inre, dör? Problemet var att barnet dog odöpt och därför inte blev av med arvsynden; följaktligen kunde det inte komma till himlen. Svaret blev, att styrkan i en barnakropp kommer från faderns och moderns säd. På grund av någon svaghet hos fadern eller modern kan fostret dö före födseln. "Mycket beror även på föräldrarnas försumlighet och vårdslöshet och mycket sker genom min gudomliga rättvisa" (spösmål 6, svar på fråga 1). Men sådana odöpta ska inte drabbas av helvetet utan behandlas med barmhärtighet, även om de inte får samma lott som Guds utvalda.

I spösmål 6 ställes också den klassiska frågan: "Varför drabbas den rättfärdige av motgångar men inte den orättfärdige?"

"Adam grävde och Eva spann". Kyrkomålning från Erentuna kyrka, Uppland. Ur Cornell & Wallin: *Uppsvenska målarskolor på 1400-talet*, Stockholm 1933.

Munken undrar också varför skadedjur och rovdjur skapats och varför djuren, som saknar förnuft och aldrig kan bli saliga, måste lida i denna världen (spörsmål 14 och 15). I svaret på den sista frågan framkommer nyttoaspekten på skapelsen. Människan är skapelsens krona, därför att hon har en själ av änglarnas materia. Djuren och de livlösa tingen finns där bara för människans nytta, och de måste lida med sina härskare, eftersom de följer deras villkor efter syndafallet. Men människan är skyldig att visa alla skapade varelser mildhet, eftersom hon själv är i stort behov av barmhärtighet.

Munken var även bibelkritiker: "Om din Helige Ande talade i evangelisterna, varför avviker då evangelietexterna så mycket från varandra?" Svaret gick ut på att somliga av Jesus' följeslagare var skarpsinniga, andra mindre begåvade. Därför talade Jesus olika ting, enkelt för de enkla, svårare för de visa. Ibland upprepade han sina ord vid flera tillfällen, lade till och tog bort. Men varje evangelist har talat så som den Helige Ande unnat honom att tala (svar på spörsmål 16, fråga 3).

Det är alltså mycket olika problem som behandlas i Frågornas bok. Där finns både sådant som kan beröra människors/kvinnors vardag, rena spetsfundigheter och de "eviga" frågorna om det ondas existens och människans fria vilja. De ger en bild av den livligt intellektuella miljö, där Birgitta rörde sig som änka.

Den nya vingården

Birgitta hade en viss förkärlek för aposteln Paulus, som liksom hon själv aldrig sett Kristus i jordelivet utan enbart i en vision. Paulus' ord att kvinnan skulle tiga i församlingen bekymrade henne inte – eller också uppfattade inte 1300-talet hans ord så bokstavligt. Birgitta trodde på en kvinnlig frälsningsuppgift, som skulle utföras av nunnorna i Vadstena, men hon stod långt från de kätterska tankeriktningarna i Italien, bland vilka det även fanns sådana, som ville vända upp och ner på den manliga hierarkin och finna kvinnliga motsvarigheter till Kristus, påven etc.

De flesta klosterordnar var stiftade av män för män, och nunnorna var ett senare inslag. Ibland vägrade munkarna att befalla sig med nunnekloster, tex de reformerade cistercienserna. Birgittas orden var främst för kvinnor, men hon valde dubbelklostermodellen. Det hade tidigare existerat dubbelkloster i Frankrike och England, men nu var de egentligen förbjudna. Även inom cistercienserorden, som Birgitta kände väl till efter sin vistelse vid Alvastra munkkloster under sina första änkeår – hennes biktfaeder tillhörde den orden – förekom att munkar kontinuerligt vistades i närheten av nunneklostren för att hålla mässorna – det fick ju inte kvinnor göra – och fungera som biktfaeder. Men Birgittas orden var egentligen inte planerad som dubbelkloster. Nunnorna var många fler än munkarna, som skulle vara där för nunnornas andliga behov. Abbedissan var klostrets överhuvud och stod för dess affärer. Birgitta hade dock vissa onda aningar och frågade Kristus, om det skulle finnas män, som var villiga att underordna sig kvinnlig ledning. Kristus försäkrade henne, att sådana män skulle finnas. Men under 1400-talet lyckades en rad energiska ledare för munkkonventet överta den ekonomiska ledningen av Vadstena. Genom att antalet birgittinkloster i olika länder växte och samarbete måste etableras, blä i privilegiefrågor, kom också ledningen att övergå till männen. Kvinnorna fick ju inte lämna klostren. Birgittinernas klausur var sträng i motsats till förhållandena i en del tidigare kvinnokloster. Åtminstone i andra länder tycks de ha fungerat som ganska öppna flickpensioner och änkeförsörjningsanstalter.

Birgitta själv verkar aldrig ha nedtryckts av kvinnorollens begränsningar, även om hon var medveten om deras existens. Men det var henne främmande att se kvinnorna i ett motsatsförhållande till männen. Samarbete mellan likställda makar är däremot ett vanligt tema. Kvinnorna i hennes liknelser är lika aktiva och handlingskraftiga som hon själv. De styr och ställer i hushållet men kan även fungera i offentligheten på grund av sin börd. Det finns inga speciella kvinnosynder utom möjligen rädsla.

Maria, den stora Modern

Grunden för Birgittas positiva kvinnobild var jungfru Maria, hennes ständiga stöd och förtrogna. Mariadyrkan i den birgittinska traditionen var ingalunda kvinnoförtryckande, eftersom bilden av Kristi moder var så nyanserad. Givetvis var Maria den allra ödmjukaste, frommaste och renaste av alla människor, den enda som uppfyllt kravet på att älska Gud över allting, men hon var också en fysiskt stark och aktiv kvinna. Hon var fylld av gudomlig vishet, som överträffar all mänsklig klokskap, och hon undervisade apostlarna om vad Kristus menat. Maria är ständigt på spaning för att rädda syndare från helvetets oändliga till skärseldens ändliga straff. Hon är både en moder för alla syndare och en moder till all den rättvisa som finns i världen. Maria är lika sträng och rättvis som Kristus/domaren, och ingen lurar henne genom något knep i sista ögonblicket. Men Modern bedriver en mer aktivt uppsökande verksamhet för att rädda själar än vad Sonen gör. Han har en gång gjort sitt genom sin offerdöd. Om människorna inte vill fatta det, ta emot frälsningen och vända om från den orätta vägen, så låter han dem vara och blir deras domare. Men Maria ger inte upp utan försöker påverka syndarna ända tills livet flytt. I flera av uppenbarelsernas domsscener vittnar Maria och räddar den själ, som avklädd all jordisk glans står naken inför Gud.

Endast medeltidsteologisk expertis torde kunna besvara frågan om denna Mariabild på något sätt är originell för Birgitta. Klart är dock att Maria inte fungerar som en gudomlighet av egen kraft. Hon är en spegel och strålar inte med eget ljus, även om hennes kraftfulla ingripanden stämmer så väl med övriga aktiva kvinnors handlande i Birgittas tankevärld.

Äktenskapet och sexualiteten

Uppebarelserna visar en påfallande hög värdering av äktenskapet som kristen livsform. Man får inte vänta sig några tankar om frigjord kvinnlig – eller manlig – sexua-

litet i sådana sammanhang. Enligt den vedertagna kyrkliga normen sättes jungfruligheten högst, den livsform som liknar änglarnas. Men kroppens kyskhet betydde föga, om sinnelaget saknades. Birgitta sörjde över att en dotter, som hon lämnat i kloster, då hon for till Rom, hade gift sig. Herren tröstade henne: "Vare sig din dotter lever i jungfrustånd eller i äktenskap, är det mig lika kärt, om hon blott inrättar sig efter min vilja. Ty vad gagnar det henne, om hon innesluter sig till kroppen men till sinnet vistas utanför?" (4:71).

Näst efter jungfruligheten kom änkeståndet, men "en ödmjuk änka är mig behagligare än en högmodig jungfru" (6:119). Det gifta ståndet var dock också lovvärt. Bland de goda gärningar som omtalas förekommer att man som bot för ångrade synder ska ge en flicka och en änka ekonomisk möjlighet att gå i kloster och en flicka ska bli väl gift, dvs det gäller att betala hemgift för henne (4:9, 6:10). När det är en god gärning att ge flickan en man, kan knappast synen på äktenskapet ha varit så negativ. Här jämföras faktiskt klosterlivet och äktenskapet.

Birgitta visste, att förr i tiden hade prästerna levt i äktenskap, men sedan Gud hade uppenbarat, att celibatet var det riktiga för prästerna, kunde prästäktenskap aldrig bli tillåtet, hur många som än bröt mot celibatet. Tom om påven tillät prästäktenskap, skulle det vara fel (7:10), eftersom Guds metoder och människors rätta vägar ändrades med tiden och utvecklades mot något högre. Hon föreställer sig alltså en utveckling till det bättre samtidigt som hon undrar mot sin samtids synder. Medeltidens människor levde förmodligen inte mer i nuet än vad vi gör idag. Skillnaden var att för dem var jordelivet en obetydlig smula i jämförelse med evigheten.

Till äktenskapet hörde sexuellt samliv med syfte att avla barn. Man och hustru skall leva tillsammans, och mannen fick ingalunda försmå sin hustru och vända sig till tjänarinnan i stället. Hustrun fick inte upphöra med sammanlevnad av rädsla för barnsbörd. Det var föraktligt att vilja ha glädjen av sexuellt samliv men undvika

barnafödande. Det var också fel om mannen var trogen sin hustru enbart därför att han var förälskad i hennes kropp – han skulle älska henne till kropp och själ.

Kroppen värderas faktiskt ganska högt och barnet likaså. Herren beskriver vid ett tillfälle för änglarna hur han skapat människa:

Ty liksom jag skapat er (=änglarna) till mitt lov och min ära, så gjorde jag även människan till heder för mig. Jag gav henne nämligen en kropp liksom ett andligt tempel, varuti jag satte själen liksom en fager ängel, ty människans själ har makt och styrka som en ängel. I detta tempel var jag, hennes Gud och skapare, som den tredje, på det att hon skulle förnjötas av mig och njuta av mig. Sedan gjorde jag henne ett annat tempel av hennes revben, henne likt (=kvinnan). Men nu, min brud, du för vars skull detta säges, kan du fråga, huru barn skulle ha fötts av dem, ifall de icke hade syndat? Jag svarar dig: av gudlig kärlek och ömsesidig tillgivenhet och könslig förening, varav båda skulle ha upptänts inbördes, skulle förvisso kärlekens blod ha befruktats i kvinnans kropp utan någon skamlig vållust, och så skulle kvinnan ha blivit fruktbar. När sedan barnet blivit avlat utan synd och vållustig begärelse, skulle jag av min gudom ha insänt själen, och så skulle kvinnan utan smärta ha burit och fött barnet (1:26).

Men när olydnaden skett och djävulen gladdes över deras fall, kände Gud medlidande med sina människor, gav dem kläder och bröd och "För den kättja som djävulen efter deras olydnad uppväckte hos dem, ingav jag i deras säd själar genom min gudomsmakt - - - och jag gav dem lov att komma samman" (1:26).

Men sexualiteten förblev ett problem och den frågvisse munken återkom till det två gånger. I tredje spörsmålets fjärde fråga undrar han varför Gud givit män och kvinnor säd och drift till beblandelse, om den inte skulle användas enligt köttets begär? Svaret blev kort: människan ska alstra avkomma på tillbörlig plats och tillbörligt sätt och föröka sig av rättfärdig och förnuftig orsak. I tolfte spörsålet frågar munken varför Kristus hellre ville födas av en jungfru än av en annan kvinna, vilket ger Gud anledning att omtala hur skammen över lagbrottet (=olydnaden) i paradiset följts

Birgittas uppenbarelsen. Initial till bok 1, kapitel 1. Denna miniatyr är från en handskrift från 1384 som innehåller de äldsta bilderna av Birgitta.

av en oordnad drift, mest i den lem som var inrättad för fruktsamhetens skull. Men för att inte driften skulle vara utan nytta och fruktsamheten omintetgöras, tillät Gud mannen och kvinnan att komma samman för att naturen skulle föröka sig:

Emellertid är det ärofullare att sträcka sig över budordet och av kärlek tillägga det goda man kan. - - - Emedan nu jungfruligheten är en genväg till himlen men äktenskapet är likasom en väg, därför behagade det mig, den allra renaste Guden, att vila i den renaste jungfru.

Den första människan skapades av jord, vilken sas var jungfrulig, eftersom den ännu ej var befläckt med blod. Den sexuell extasen var syndig för Birgitta liksom för andra medeltida lärare, eftersom den överförde arvsynen på de barn som avlades. Det enda barn, som sluppit arvsynen, var jungfru Maria, eftersom hennes föräldrar hade kommit samman enbart i gudlig kärlek och önskan om barn.

Däremot saknas i stort sett fresterskan Eva i Birgittas texter. En enda gång suckar Adam över att hans hustrus kropp ledde honom till synd, men han tröstar sig med att Maria i sinom tid ska bli en kompensation för detta – passusen ingår i lovprisan- det av Maria. På flera ställen framstår an- nars Adam och Eva som gemensamt ansvariga för äppleätandet. De levde för övrigt ett fromt och ärbart människoliv till- sammans, sedan den rättsliga affären var avklarad och de som straff för sin olydnad förlorat paradiset. Det första äkta paret väntar tillsammans med många andra för- kristna på den yttersta dagen, då de ska inta de förnämsta platserna bland de saliga (8:56 samt Ängelns lovsång, lördagens läs- ning 2).

Birgittas tankar om människornas urfö- räldrapar stämmer ganska väl med den bild som finns i många senmedeltida kyrkor, ibland som slutbild i en serie om utdrivan- det ur paradiset, ibland separat. Det värda paret strävar här på jorden: han gräver och hon spinner omgiven av en barnaskara. Eva är klädd som en ärbär hustru och det är absolut inget syndigt över henne. Jag tror man ska akta sig för att överbetona medelti- dens skräck för Eva, eller åtminstone skilja noga på fresterskan i paradiset och den jor- diska Eva.

Birgittas exempel visar att man kunde både dyrka Maria och vörda Eva, den första modern. Motsättningen mellan Eva och Maria finns förvisso hos många teolo- ger, men det är inte säkert att den fungerade på samma sätt hos de mindre lärda eller ens hos alla teologer. Birgitta kände i varje fall en lärd munk, som i många år utsattes för svåra sexuella frestelser bara genom att tänka på Maria. I uppenbarelserna är inte sexualitet särskilt förbundet med kvinno- kön. Det finns okyska kvinnor lika väl som okyska män, men männen tycks vara de svåraste syndarna i det avseendet. Risken för att kvinnokönet skulle sammankopplas enbart med en ur manlig synpunkt farlig sexualitet var förmodligen mindre, så länge Maria fungerade som himladrottning och alltså bilden av den goda och mäktiga Mo- dern var en levande realitet.

Avslutning

Birgitta var kyrkans lydiga dotter hur myc- ket hon än kritiserade vissa befattningsha- vare, och hennes uppenbarelse har silats genom väl utbildade teologers händer. Hon stod under sina biktfäders ledning, och det torde vara omöjligt att exakt reda ut hur de påverkat henne och hon dem. Hon var en intelligent, vetgirig och ganska beläst kvinna, men hon hade givetvis inte den skolning som de bäst utbildade männen i hennes omgivning hade. Det gör dock hen- nes texter mer användbara för den som undrar över vad andra än elitens män tänkte och trodde.

I biktfäderna hade Birgitta exempel på att män kunde underordna sig en kvinna och stödja hennes anspråk. När hon fick sitt religiösa genombrott var hon änka efter ett långt lyckligt äktenskap. Hon blev då både personligt och ekonomiskt självständig, hon kunde tex resa vart hon ville och skänka bort sin egendom. Hennes kloster- planer intresserade det svenska kungaparet så mycket att de garanterade de ekono- miska grundvalarna för Vadstenaklostret redan 1346 genom en donation, som stod fast trots Birgittas senare kritiska inställ- ning till donatorerna. Klostertanken tycks ligga först i tiden. Sedan kommer andra uppdrag, som växer från att vinna en liten inhemsk krets för omvändelseverket till att rikta förmaningar till både världsliga och andliga regenter ute i Europa. I början av sin bana var hon betydligt mer tveksam om sin rätt att tala Guds ord än vad hon senare blev.

Här har det bara varit möjligt att antyda några av de tankar hos Birgitta, som kan vara av intresse ur kvinnoaspekter. Hon har fungerat som en ledstjärna och en upp- muntran för kvinnliga forskare, författare och kvinnosakskämpar under snart 100 år här i landet, och det finns fortfarande myc- ket att hitta i hennes uppenbarelser. Det återstår också att utreda Vadstenas funk- tion som en hård både för kvinnobildning och för den kvinnligt färgade religiösa kul- tur, som blomstrade före reformationen.

LITTERATUR

En *Bibliographia Birgittina* trycktes vid 600-årsjubileet 1973, och den lilla broschyren tar upp både textutgåvor och ett urval av den omfattande litteraturen. Mina citat är hämtade från Tryggve Lundéns översättning i *Den heliga Birgitta, Himmelska uppenbarelser I–IV*. Böckerna 1, 5 och 7 samt en del mindre texter finns i latinsk textkritisk utgåva av Svenska fornskriftsällskapet. För övriga böcker måste man gå till 1492 års tryckta upplaga.

En utförligare dokumentation av kvinnoin-tressanta ställen i uppenbarelserna finns i min uppsats "Birgitta, en kvinnlig väckelsepredikant" (i *Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden*. Uppsatser framlagda vid ett kvinnohistoriskt symposium i Skalholt, Island, 22–25 juni 1981, Reykjavik 1983). Birgittas betydelse för rösträttsrörelsen har jag beskrivit i "Den heliga Birgitta och kvinnosaken" (i *Kvinnomystik och kvinnopolitik*, red Gunnar Qvist, Göteborg 1974).

Birgit Klockars har grundligt studerat Birgittas beläsenhet och jämfört hennes texter med bibeln och andra välkända verk (*Birgitta och böckerna*, Stockholm 1966). Birgitta Fritz har senast skrivit om "Den heliga Birgitta och hennes klosterplaner, ett religionspsykologiskt tolkningsförsök sett i historikerperspektiv" (I *From-hed & verdslighet i Middelalder og Renaissance. Festskrift til Thelma Jexlev*, 1985).

Om kulten av Guglielma av Milano omkring 1300 och de kättardömda anhängarna av detta lokalhelgon se Stephen E. Wessley, "The Thirteenth-Century Guglielmites: Salvation through Women" (i *Medieval Women*, ed Derek Baker, Oxford 1978 = *Studies in church history*, subsidia 1). Samma volym innehåller en studie från de engelska dubbelklostren på 1100-talet (Giles Constable, "Aelred of Rievaulx and the Nun of Watton") samt en om cistercienserna och kvinnoklostren (Sally Thompson, "The Problem of the Cistercian Nuns"). Om engelska nunnors tämligen fria tillvaro se även Angela M. Lucas, *Aspects of Women in medieval Life and Literature*, New York, 1983.

Om medeltida sexualmoral i teori och praktik kan man läsa i Michael Nordberg, *Den dynamiska medeltiden*, Stockholm 1984.

not preach in public, but she certainly had an acknowledged authority in spiritual matters. She belonged to an aristocratic family, a fact that cannot be stressed enough. She was a great lady, though she used many expressions from kitchen and stables, which was a biblical tradition. Her revelations were often meant for her personal use but many of them were sent to persons belonging to the same aristocratic circles: princes, bishops, noblemen and ladies. There were critical voices about her as a woman preacher; nevertheless it seems to have been a greater disadvantage for her to be a lady than to be a woman, though her blood also gave her natural authority.

Although she sent God's messages to both men and women, the Order she founded was primarily for nuns. At Vadstena women were to work in strict isolation for the salvation of the world. The monks were allowed to join because the nuns needed priests for celebrating Mass and other spiritual services. However, the abbess was to be head of the institution. St Bridget shared the preference for virginity common among clerical thinkers of her time, but virginity was seen as much as a spiritual as a physical virtue. She also often pointed to matrimony as a good sort of life, as it included caring for others. It was always better to help other people than to try to be a perfect hermit. From matrimony there issued children and children were precious. Sex was a problem however, because how could good children come as a result of bad sex? Her solution to this problem was that the sexual relationship in matrimony was a gift from God, but lust, which made human beings forget the most important thing – the love of God – was evil. She did not blame women specially for sexual sins and the tempting Eva does not exist in her mind. She admitted her own desire for her husband, so she did not free women from desires; however like everything else, sexuality in both men and women had to be kept under control. The ideal woman, St Mary, is as strong and active as other women in her texts. Mary is the mother of mercy trying to win every soul before death, but she is also as just as her Son, the Judge. Nobody could play tricks on such a wise and severe mother.

SUMMARY

St Bridget of Sweden, a woman preacher of conversion

St Bridget has been a subject of many scholars, as a politician and author, but the aim of her 700 revelations was the salvation of souls. She did

Beata Losman

Forum för tvärvetenskapliga kvinnostudier
Göteborgs universitet
Renströmsgatan 6
412 98 Göteborg
Sweden